

ВІДГУК
на дисертацію СЕРГЄЄВОЇ ІРИНИ ЛЕОНІДІВНИ «ПРОФЕСОР
Б.К. ЄНКЕН (1873–1943) – ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ОРГАНІЗАТОР
ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРОНОМІЇ ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ», поданої на
здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.07 – історія науки й техніки

Історична біографістика вчених та інженерів, яка торкається формування світогляду, наукового доробку, педагогічної й організаційної діяльності непересічних особистостей, є традиційним і важливим напрямом досліджень з історії науки і техніки. Визначні інтелектуали доклали суттєвих зусиль й до розбудови аграрно-промислового комплексу України, який посідає ключове місце в економіці держави та має на меті гарантування продовольчої безпеки й підвищення рівня життя людей.

Для успішного розвитку галузі, а також для формування стратегії вітчизняної аграрної науки та сільського господарства, необхідно критично оцінити історичний досвід поколінь дослідників і практиків землеробства, узагальнити та використати одержані нами результати. До таких талановитих учених належить професор Б. К. Єнкен - агроном, селекціонер, теоретик, практик, організатор і популяризатор наукового ведення сільського господарства, який є першим українським істориком сільського господарства, що дав періодизацію сільськогосподарської дослідної справи. Дослідник здійснив суттєвий внесок у рослинництво, селекцію, насінництво, тваринництво, дослідження якості зерна та генетичних ресурсів рослин, організацію сільськогосподарського виробництва та його технічне забезпечення, історію аграрної науки й виробництва, підготовку вчених-селекціонерів, його зусилля сприяли створенню Національного банку генетичних ресурсів рослин України.

Незважаючи на ґрунтовність наукового доробку професора Б. К. Єнкена, який залишається важливим і на сучасному етапі, нині немає дисертаційної праці, де були б узагальнені всі аспекти науково-педагогічної діяльності вченого. Тому актуальність теми роботи І.Л. Сергєєвої не викликає сумніву, оскільки в ній вперше відтворені зусилля Б. К. Єнкена як науковця, педагога, організатора вітчизняної агрономії та сільськогосподарської дослідної справи першої половини ХХ століття.

Дисертація виконувалася відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН: «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, бібліографічні аспекти дослідження» та «Методологічні та організаційні засади управління системою

інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект».

Об'єктом дослідження виступає розвиток сільськогосподарської дослідної справи, аграрної науки та освіти (кінець XIX – початок XX ст.). У межах об'єкта виділено ту частину, яка окреслює **предмет** дослідження – це наукова, педагогічна та організаційна діяльність професора Б. К. Єнкена, його теоретичні здобутки і практичний внесок у сільськогосподарську дослідну справу в Україні першої половини XX століття.

Зазначимо, що на нашу думку, об'єкт можна було б сформулювати дещо ближче до предмета дослідження.

У дисертації вперше реконструйовано процес формування наукового світогляду професора Б. К. Єнкена, узагальнено за напрямками його творчий доробок, зокрема в контексті формування Національного генетичного банку рослин України, доповнено наукову біографію фахівця як одного з організаторів і керівників Харківської селекційної станції та ученого секретаря Сільськогосподарського наукового комітету України, охарактеризовано розвиток ідей дослідника в наукових установах, удосконалено періодизацію його наукового шляху, показано роль Б. К. Єнкена у підготовці кадрів для сільськогосподарської науки та подальший розвиток закладених ним напрямів.

Схвально слід оцінити також формування об'ємної джерельної бази дослідження, віднайдення та залучення дисертанткою до наукового обігу Особової справи «Про недопущення Бориса Карловича на службу в земство як політично неблагонадійного», документи якої свідчать про невідомі факти з життя вченого у 1905 р., які стали фатальними в його творчій долі.

Посилює роботу також встановлення авторкою контакту з науковцями Ризького політехнічного університету, де навчався Б.К. Єнкен, і додання нових матеріалів щодо його студентських років.

Методологічні засади дисертації базуються на принципах об'єктивності та історизму, загальнонаукових, спеціально-історичних методах і методах інших наук, зокрема використано аналітико-синтетичний, статистичний, історико-порівняльний та історико-системний методи.

Робота має міждисциплінарний характер, тому її матеріали можуть бути використані при проведенні історіографічних, біографічних і енциклопедичних досліджень з історії науки і техніки та історії сільського господарства, викладанні в університетах курсів як історичного, так і фахового спрямування - історії України, історії науки й техніки, сільського господарства. Одержані результати можна також використовувати у музейній справі, виставковій діяльності та для популяризації досягнень вітчизняної науки у засобах масової інформації.

Основні результати та висновки дисертації оприлюднено на низці наукових конференцій, висвітлено у 8 одноосібних наукових публікаціях, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях, із них 1 – у зарубіжному науковому виданні, 1 – у електронному виданні.

Структура дисертації підпорядкована реалізації основних завдань та комплексно висвітлює результати попередніх дослідників, сформовану джерельну базу, застосовані методи, а також численні аспекти теми - основні періоди та чинники становлення Б. К. Єнкена як вченого; його науково-організаторську та педагогічну діяльність у Харківському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, на Харківській селекційній станції, на посаді Ученого секретаря Сільськогосподарського наукового комітету України, у Маслівському сортівничо-насінневному технікумі; аналіз напрямів і результатів наукової, популяризаційної, редакційної та бібліографічної спадщини науковця.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 275 позицій, та 18 додатків. Загальний обсяг дисертації – 229 сторінки, основний текст - 160 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, розкрито наукову новизну; визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі та методи дослідження; сформульовано мету й завдання; показано зв'язок роботи з науковими темами; розкрито практичне значення одержаних результатів; зазначено відомості про особистий внесок здобувача, структуру дисертаційної роботи й апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «Ступінь наукової розробки, джерельна база та методи дослідження» проаналізовано історіографію, висвітлено джерела за темою дисертації, обґрунтовано застосовані в процесі роботи методологічні принципи та методи. У зв'язку зі зміною світоглядної орієнтації історіографічні праці поділено на три періоди - дорадянський (1909-1917), радянський (1918-1992) та пострадянський (1992-2017).

Зазначимо, що на нашу думку радянський період мав би закінчуватися 1991 р., а третій період слід було б назвати періодом незалежності України.

Серед попередніх дослідників виділено праці В. Я. Юр'єва, А. Кузьменка, В. В. Шутька, І. М. Єлагіна, В. І. Дідуся, Л. Г. Щелко, М. П. Гончарова, І. К. Захарова, О. І. Прянішнікова, В. А. Вергунова, В. М. Ожерельєвої, Г. Л. Зеленського, А. В. Пухальського, С. П. Лифенка і М. А. Литвиненка, В. В. Кириченка. Проте водночас встановлено, що вони висвітлюють певні фрагменти діяльності вченого. Згадані ж дисертанткою при характеристиці історіографії матеріали з'їздів та доповіді вченого на нарадах належать, на нашу думку, до джерел.

Джерельна база дослідження включає 127 опублікованих робіт вченого за напрямами: організація дослідної справи, агрономія, сільськогосподарська кооперація, тваринництво, популяризація науки, садівництво, технічне забезпечення, захист рослин, картоплярство. Серед публікацій виділено зокрема праці «Полтавське дослідне поле (1884-1909 рр.)», «Селекція і її значення за кордоном (Короткий історичний нарис про сучасне положення наукової і практичної селекції в Західній Європі та Північно-Американських Сполучених Штатах)», «Необхідність скликання всеросійських з'їздів з окремих галузей дослідної справи і негайної організації обласних з'їздів (комітетів) на місцях».

До джерельної бази належать також матеріали низки архівів, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Харківської області, Державного архіву Вінницької області. В цілому опрацьовано документи 21 справи 9 фондів. Серед джерел дисертації – періодичні видання, зокрема «Хуторянин» і «Сільськогосподарський вісник Південного Сходу».

У другому розділі розкрито формування наукового світогляду професора Б. К. Єнкена, для чого стало важливим його навчання у Ризькому політехнічному інституті, подальше впровадження заходів з переходу від виключно зернової до травопільної системи землеробства та закладання виноградно-виноробного господарства. Найбільш плідний період у становленні науковця співпав з його науково-організаційною роботою у Харківському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у 1908-1919 рр., яке організовувало дослідні станції та контрольо-насінневі господарства, досліджувало мінеральні добрива, займалося інтродукцією рослин, інформаційною допомогою, організацією виставок, конкурсів і лекцій з аграрної тематики, сприяло громадському контролю насінневого та посадкового матеріалу. Формуванню вченого сприяло також перебування у закордонному відрядженні у Німеччині, Австрії, Данії та Швеції для ознайомлення із постановкою дослідної справи та новітніми досягненнями аграрної науки.

Після повернення Б.К. Єнкен доклав значних зусиль для створення мережі лабораторій із всебічної оцінки якостей зерна, зокрема борошномельних лабораторій, став ініціатором першої експедиції з дослідження Харківської губернії щодо залучення місцевих сортів і форм польових культур.

Починаючи з 1915 р. коло наукових інтересів вченого розширюються за рахунок проблем галузевої кооперації, він привертає увагу до необхідності організації курсів підготовки інструкторів з дослідної справи, у 1919 р. очолює такі курси, що стало першою задокументованою спробою підготовки фахівців із дослідної справи в Україні.

У третьому розділі «Б.К. Єнкен як організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні» висвітлено основні напрями роботи вченого та їх подальший розвиток. Розкрито науковий доробок дослідника на Харківській селекційній станції із селекції, інтродукції та акліматизації, формування колекцій генетичних ресурсів рослин, контрольо-насінневої справи, фітопатології та ентомології, оцінки якості зерна, зокрема борошномельних якостей пшениці та пивоварних якостей ячменю.

У 1913 р. Б.К. Єнкен одним з перших висловився щодо необхідності збереження зразків генетичного різноманіття культурних і диких рослин, зокрема старомісцевих сортів і створення колекцій генофонду, організував першу експедицію 1914 р. зі збору зернових польових культур. За перші роки роботи Харківської селекційної станції було зібрано 10 тис. зразків, що стало підґрунтям для організації у майбутньому Національного банку генетичних ресурсів рослин України. Вчений став також фундатором наукової школи з культури соняшнику на Харківській селекційній станції і творцем перших вітчизняних сортів

соняшнику. Започатковані ним напрями розвинули академіки ВАСГНІЛ Б. М. Рожественський та В. Я. Юр'єв, послідовником робіт науковця зі збору та зберігання рослинного різноманіття став його учень М. М. Кулешов. Якість зерна досліджувалась М. М. Стрельніковою, Л. П. Кучумовою та Р. Г. Пархоменком, методика польового досліду розроблялась Б. М. Рожественським, О. Ф. Глянцевим, В. Г. Вольфом та П. П. Літуном.

З ініціативи дослідника у 1913 р. на Харківській селекційній станції організується лабораторія фітопатології, очолювана А. О. Потєбнею, пізніше Т. Д. Страховим; лабораторія ентомології під керівництвом І. В. Ємельянова.

Важливою була виробничо-практична робота Б. К. Єнкена у Сільськогосподарському науковому комітеті України, Державній хлібній інспекції та Всеукраїнському товаристві насінництва у 1924-1930 рр. Він став одним із основоположників системи оцінки якості продукції сільського господарства, розробки нормативних документів в Україні щодо апробації сортових посівів і становлення державного контролю за якістю насіння та організатором музею, сприяв вирішенню актуальних питань сільськогосподарської ботаніки та розробці української ботанічної термінології.

У розділі висвітлено також виробничо-практичну і науково-освітню діяльність Б. К. Єнкена у Маслівському сорто-насінневному технікумі ім. К. А. Тимірязєва з 13 липня 1926 р. по 1929 р. та проведення ним селекційної роботи із зерновими культурами на Миронівській селекційно-дослідній станції (нині Миронівський інститут пшениці ім. В. М. Ремесла НААН).

За його керівництва здійснили свої перші наукові кроки згодом визначні вчені-селекціонери Ф. Г. Кириченко, П. Х. Гаркавий, В. М. Ремесло, П. К. Шкварніков, С. Я. Краєвий та інші. У 1926 р. науковець створив при технікумі лабораторію з дослідження технічних властивостей сільськогосподарських рослин, у 1927 р. організував й очолив Київську лабораторію з вивчення хлібопекарських і борошномельних властивостей зерна, у 1928 р. створив лабораторію борошномельного і хлібопекарського випробування зерна у Всеукраїнському торговельному музеї.

У четвертому розділі «Творча спадщина Б. К. Єнкена» розкрито науково-організаційну та рецензійну діяльність професора Б. К. Єнкена. Його творча спадщину Б. К. Єнкена налічує понад 127 видань, з них значна частина присвячена популяризації наукових знань. Найбільше праць припадає на період роботи науковця на Харківській селекційній станції і у Харківському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, тоді учений брав активну участь у з'їздах з актуальних питань ведення сільського господарства.

Б. К. Єнкен співпрацював з виданнями «Хлібороб», «Хлібороб-Кооператор», «Сільський господар», «Агроном»; підготував серію статей до «Народної енциклопедії наукових і прикладних знань», а саме четвертого тому «Сільське господарство» та другого напівтому «Землеробство» (1910–1912 рр.); був головою редакційної комісії видання «Записки Маслівського сорто-насінневого технікуму»; редагував видання Всеукраїнського товариства насінництва

«Атестат», «Відомості про господарства, що розмножують посівний матеріал для Всеукраїнського товариства насінництва», «Бібліографічний покажчик з питань насіннєвої справи».

Узагальнюючи, підкреслимо, що загальне враження від дисертаційного дослідження І.Л. Сергєєвої позитивне, робота виконана на високому науковому рівні, наведені висновки дослідження дають відповіді на поставлені дослідницькі завдання, зміст автореферату містить основні положення та результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

Текст дисертації викладено літературною українською мовою з дотриманням наукового стилю.

Водночас висловимо деякі зауваження та побажання, окрім висловлених вище.

- У дисертації слід було б більш детально охарактеризувати один із зазначених розділів джерельної бази, а саме періодику.
- Назви праць мають подаватися у тексті – українською, а у списку джерел та літератури – мовою оригіналу. У роботі трапляються недотримання цієї вимоги (с.39, 40, 90).

У дисертації є незначна кількість редакційних і стилістичних неточностей редакційні неточностей, наприклад:

- На с.39 при характеристиці джерельної бази вказано на «наукові видання, опубліковані у працях, журналах і газетах», що є не зовсім зрозумілим.
- Архівний фонд 166 ЦДАВО України має назву «Міністерство освіти України» (с.40), на с.43 він названий «Труды Енкена Бориса Карловича».
- Використовується вираз «покращення» замість «поліпшення» (С.4, 5, 21).
- Вислови «пантеони слави України» (С.35), «славетна наукова установа чи технікум» (С.27, 35, 60) для наукового тексту мають занадто пафосне звучання.
- Вираз «Перекручені факти» (с.50) притаманний скоріше розмовному стилю.
- Є русизми, наприклад при перекладі назви праці професора Б. К. Енкена «Новое течение в области селекции» точніше було б дати не «Нова течія в селекції», а «Новий напрям в селекції» (с.90).

Водночас висловлені зауваження не зменшують позитивну оцінку дисертації та можуть бути використані у подальшій науковій роботі здобувачки, робота якої є комплексним самостійним дослідженням, вирішує актуальну наукову задачу та за своїм змістом, новизною, теоретичною та практичною цінністю й достовірністю одержаних результатів відповідає вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (назва постанови із змінами, внесеними згідно з постановою КМ №656 від 19.08.2015). Тому вважаємо, що дисертація варта підтримки, а її автор Сергеева Ірина Леонідівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

**Доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України»**

А. С. Литвинко

Підпис	<i>А.С. Литвинко</i>
Засвідчую	<i>Галарюк 17.01.2019</i>
<i>Тиморєва О.О.</i>	

